

אמנות וחברה על

לאורך השנים האמנות והתרבות בישראל מתכתבות עם החברה והפוליטיקה. כשמציגים את האמנות החברתית בישראל על ציר הזמן מתקבלת תמונת התפתחותה של החברה הישראלית

הפוליטי. האמנות נטולת הנושא המוגדר היא התרסה בוטה וחד משמעית כנגד האמנות הפיגורטיבית, המתארת, המגויסת; היא אמנות שחפצה לתת דרוך להלכי רוח ונפש. ברור שמאחורי גישה זו עומדת השקפת עולם מוצקה.

אמנות, תרבות והחברה הישראלית

נחזור אל הגדרת המושג "תרבות וחברה". אמנות, ככלל, מקיימת דיאלוג בלתי פוסק עם החברה בה היא פועלת. השאלה היא האם היוצרים בתחומי היצירה השונים פועלים באופן חופשי או מתוך אילוצים חוץ אמנותיים. באמצעות הצגת האמנות החברתית הישראלית מראשית המאה העשרים על ציר הזמן, ניתן לתאר את התפתחותה של הציונות על זרמיה ומפלגותיה.

מראשית המאה היו אמנים שפעלו בשרות "הפרויקט הציוני" וראו בו שליחות אישית וציבורית, והיו אמנים שניתקו עצמם משליחות זו. תיאור הרועה באמנות הישראלית, למשל, נידון בהרחבה בספרה של מיכל סדן "הרועה העברי" שיצא לאור לאחרונה בהוצאת יד בן-צבי. כפי שסדן מנסחת זאת, "דמותו המחודשת [של היהודי] בלבוש הרועה העברי הציוני צמחה מתוך האתוס העברי ההולך ונבנה". בחירתם של היוצרים היהודים שבאו מאירופה ברועה הצאן כייצוגו האולטימטיבי של היהודי החדש השב למולדתו ההיסטורית ובה הוא מתחבר אל מקורותיו הקמאיים, אל

חדשים. מושגים כמו אנחנו, הקולקטיב, הערבות ההדדית, הסולידאריות החברתית, היו נפוצים ואיתם היומרה ליצירה שתבטא את הקדמה, את החברה בה היא פועלת. ספרו של ז'דאנוב ביטא הלכי רוח ומחשבות שתאמו את העת ההיא.

ניתוק וחיבור באמנות

ככלל, האמנות מעולם לא הייתה אדישה לסביבתה. אין בכך כל חדש. העולם נע כמטוטלת, בין רדיקליזם אידיאולוגי מהפכני לבין אנרכיזם ללא גבולות. בין סוציאל-דמוקרטיה לקפיטליזם חזירי, בין שובע לרעב. בין מדינות הנאבקות לשחרור לאומי למדינות השולטות על עמים ואוכלוסיות. מציאות זו איננה משאירה את היצירה ורוח האדם אדישים.

האם קיימת ככלל אמנות שאיננה חברתית, שאיננה פוליטית, שלא עומדת מאחוריה השקפת עולם, גם בימינו אלה? להערכתי אין אמנות שאיננה פוליטית, שאיננה מייצגת צד כזה או אחר בדיון התרבותי, החברתי והפוליטי. היוצר הרגיש הוא חלק בלתי נפרד מההוויה העכשווית וככזה אמנותו מביאה לידי גילוי את צפונות ליבו, את רעיונותיו האמנותיים והחברתיים. לאקשה להוכיח שגם במה שחוקרי האומנות מכנים "אמנות נטו", המתמיימת לבטא ערכים אסתטיים טהורים שלא עומד מאחוריהם סיפור או משמעות אידיאולוגית, יש מרכיב פוליטי מובהק. גם בצירוף המופשט אנו מוצאים את עקבות הזמן, את מועקות הלב, את הכוח המתפרץ, המסרב להיכנע ואת הרדיקליזם

לפני למעלה משישים ושלוש שנים יצא לאור בארץ קובץ בשם "תרבות וחברה", מבחר נאומים של אנדרייז'דאנוב, הקומיסר לענייני תרבות ואמנות של סטאלין. הספר יצא לאור בשנת 1949 ביום השנה לפטירתו (יש האומרים, להירצחו) בהוצאת ספריית פועלים בסדרת "במאבק" עם מבוא משל יעקב יסעור (מרחביה) שהיה מלא הלל ושבח לאיש ולתורתו התרבותית-אמנותית שקידשה את "הריאליזם הסוציאליסטי" ולו במחיר מאסרים וחי אדם.

הקובץ יצא לאור בארץ בעת ההיא לא רק משום שברה"מ היוותה מודל להזדהות, אלא גם משום שההנהגה הפוליטית המקומית, ולא משנה מאיזה צד של המפה, זיהתה את הכוח הפוליטי-חברתי האדיר האצור במסרים האמנותיים. נהגו לקרוא לסוג זה של אמנות בשם "אמנות מגויסת". אמנות שלעתים נאמר ליוצריה כיצד ומה ליצור. בתקופה ההיא התקיימה בארץ תרבות שלמה "מטעם".

הסיבה להתעצמותה של אמנות בשרות האידיאולוגיות ידועה: כאשר מדינה נמצאת בתהליכי הקמה, כאשר חברות ותנועות פוליטיות נמצאות בהתהוות, הן נזקקות לאמנות ותרבות לביסוסן. כאשר העולם ככלל חלוק על דרכו האידיאולוגית והכלכלית, כאשר מהפכות מתרחשות בפנינות שונות של עולמנו, ברור שהאמנות לוקחת חלק ואף מגויסת למאמץ הנקודתי החשוב של השגת מטרה שמוצגת כעליונה. לעתים נהגו לצטט את האמרה "המטרה מקדשת את האמצעים" גם בשטח האמנות. בשנות החמישים שלאחר מלחמת העולם השנייה חשבו בשמאל הישראלי החלוצי שהנהגו אנו הולכים לברוא אדם וחברה

אנדרייז' אלכסנדרוביץ' ז'דאנוב (1896-1948):
הקומיסר לענייני תרבות ומדע בתקופת שלטונו של סטאלין בברה"מ. הנהיג את הקו השמרני שחייב את מימוש ה"ריאליזם הסוציאליסטי" בתחומי היצירה האומנותיים השונים. הוביל להדרת כול השפעה מערבית על המדע והתרבות בברה"מ. נפטר במפתיע בשנת 1948 בגיל 52. יש הטוענים שהוא נרצח. ז'דאנוביזם" נהפך למושג של עריצות תרבותית ממסדית.

ציר הזמן

מדיניים וביטחוניים. מקורה של אמנות עממית זו בארה"ב במחוזות השחורים, ברכבת התחתית, במקומות אסורים. זו יצירה ללא רישיון וללא הסכמת הממסד. הגרפיטי נהפך לכלי נשק ותעמולה אמנותי, שמאז האינתיפאדה הראשונה מרבים להשתמש בו. קירות חומת ההפרדה הישראלית נהפכו לקנבס יצירה אמנותי, ללא ספק בהשפעת חומת ברלין המאוירת. האם יש לראות באמנות המחאה הזו כנגד הכיבוש הישראלי חלק מהשיח האמנותי הישראלי?

אל חגיגת הגרפיטי הצטרפו גם קבוצות ימין קיצוניות (כחנא חי), קבוצות דתיות חרדיות המוחות כנגד "פריצות" ושירת נשים ועוד רבים ונוספים הרוצים להביע מחאתם האישית בציבור. נושא הגרפיטי בשיח האמנותי הישראלי הוא סוגיה מעניינת הדורשת דיון מיוחד.

האם מחאת האהלים מקיץ 2011 תוליד אמנות של מחאה נוסח 2012? האם מתוך מחוללי המחאה יקום דור של יוצרים שייתן לה ביטוי? בעקבות מחאת "הפנתרים השחורים" של שנת 1971 נוצרו כמה תעודות מצולמות מרגשות.

אומנות איננה "פלקס מותנה". היא חייבת בזמן דגירה והפנמה, אחרת היא נהפכת לפלקט שטוח. המחאה עוד לא הסתיימה, וכנראה שמהדורה מחודשת מתוכננת לנו בקיץ 2012, כך שדרוש עוד זמן כדי לדעת את תוצאותיה האמנותיות והתרבותיות. כך או כך, כבר בזמן אמת נהפכה מחאת האוהלים בעל כורחה להפנינג אמנותי אחד גדול. האם תצמח מתוכה אמנות גדולה בעתיד? ימים יגידו. ///

להזדהות, קונצנווס לאומי, ומזווית אחרת - מותג שמוכר. כראיה, אילוסטרציות רבות למוצרי צריכה השתמשו בתיאורי ההתיישבות כרקע לפרסומות מסחריות. העיתונות משנות השלושים עד שנות השישים מלאה בפרסומות שכאלה. חברת הביטוח הסנה בחרה בסוף שנות השלושים להראות כרקע לחוסן, כמקור לביטחון את ישובי "חומה ומגדל". חברות הסיגריות מבית "דובק" בחרו כמותג פרסומי שמות של קיבוצים ואזורי התיישבות כדוגמת מנרה, דפנה, הגליל וכו'. ההתיישבות החלוצית היתה מקדם מכירות אפקטיבי. "שיח לוחמים" שבא בעקבות מלחמת ששת הימים, שירי התוגה והשכול בעקבות מלחמת יום כיפור הנוראה, כל אירוע הביא עמו גם תגובה אמנותית ותרבותית.

בעקבות המהפך הפוליטי בשנת 1977 והרוחות הרעות שנשבו מתנועת העבודה בכלל ומהקיבוצים בפרט, קמה קבוצת "המשותף קיבוץ" שהיתה קבוצה של יוצרים חברי קיבוץ שהביעו ביצירתם דאגה עמוקה מהמתרחש בבית הקיבוצי פנימה ובמדינת ישראל. בפרספקטיבה של שלושים שנה אפשר לקבוע שהייתה זו תנועת מחאה אומנותית-פוליטית, שהתריעה כנגד הסתאבות החזון הקיבוצי והישראלי. הקבוצה התארגנה בשנת 1978 לאחר המהפך הפוליטי כדי להציג בצוותא אמנות חברתית ופוליטית כתגובה דחופה לתהליכים פוליטיים וחברתיים שהתרחשו בתנועה הקיבוצית ובמדינת ישראל, ובמיוחד למלחמת לבנון הראשונה.

אמנות מחאה עממית

סוג חדש של אמנות תפס לו מעמד בשיח האומנותי הישראלי והפלטטיני: ציור קירות, גרפיטי המגיב לאירועים פוליטיים,

**האמנות
נטולת הנושא
המוגדר היא
התרסה בוטה
וחד משמעית
כנגד האמנות
הפיגורטיבית,
המתארת,
המגויסת; היא
אמנות שחפצה
לתת דרוך
להלכי רוח
ונפש**

ארץ התנ"ך, באמצעות עדרי הצאן וחליל הרועים, היא דוגמה מרתקת לגיוס אמנותי לפרויקט הציוני.

במלחמת השחרור לבש הגיוס האמנותי את דמות הפלמ"חניק המחפש את המחר. הצבר, צעיר עם כובע גרב וסטן ביד, יפה הבלורית והטוהר, שמוסר את נפשו על הגנת המולדת, הופיע כאנטייזה מובהקת ליהודי הגלותי, החלש שהובל לכבשנים "כצאן לטבח".

בשנות החמישים, ניתן היה להניח שהעלייה ההמונית של שארית הפליטה מאירופה ושל גלות ארצות המזרח, עם כל הקשיים הנלווים אליה, תאתגר את העמדה המגויסת. אך עדיין, האמנות התייחסה לכך בעיקר באמצעות ריאליזם ציוני המתאר

ציור: לאו רוט (אפיקים)

גם את המעברות, את החוליות החלשות, את שוכני האהלים והפחונים. קורסים לציור של אמני הקיבוץ הארצי יצאו באותה תקופה למעברות כדי להתרשם ולצייר.

הקיבוץ - מותג ומחאה

ההתיישבות ככלל והקיבוץ בפרט שמשו תפאורת רקע ליצירות רבות והיו מקור

לקריאה נוספת: מיכל סדן, "הרועה העברי", גלגולם של דימוי וסמל מספרות ההשכלה לתרבות העברית החדשה בארץ ישראל, הוצאת יד בן-צבי 2011.